

- a kiválasztási és minőséggel kapcsolatos döntéseket nem a művek, hanem a gyűjtemény szintjén hozzák meg;
- a minőségre vonatkozó információt a gyűjteményszintű metaadatrekordban szerepeltetik, amely egy központi metaadatbázisba kerül;
- ehhez a metaadathoz hozzáférhetnek az NSDL szolgáltatói;
- a használói interfészekon megjeleníthető a minőségre vonatkozó információ.

A keresőrendszer fejlesztése most van folyamatban. A keresés eredményeként a használó egy, a keresőmotor által rangsorolt jegyzéket fog kézhez kapni. Az ebben szereplő egyes tételeket megjelenítve a használói interfész megadja azt a gyűjteményt, amelyből a tétel származik, és meg tudja jeleníteni a metadatrekordnak a minőségre vonatkozó információját is. Például az egyik tételnél az lehet – mondjuk – megadva, hogy oktatási célú szoftver lektorált gyűjteményéből származik; egy másiknál, hogy az NSDL munkatársai által kiválasztott felsőoktatási kiadótól; a harmadikat egy webes böngésző találta, és senki sem minősítette.

Elismertség

Hogyan szerezhet egy kutató vagy tudós elismertséget a hagyományos, lektorált folyóiratokon kívül? Néhány kivételtől eltekintve a szakmai előrehaladás a felsőoktatásban és kutatásban mechanikus folyamat, amelyben központi szerepe van a

lektorált folyóiratokban való publikálásnak. Bár ez köztudottan nem lehetséges, a legtöbb egyetem arra törekszik, hogy objektív módszerrel értékelje oktatóit.

A humán tudományokban a monográfiák kiadását is figyelembe veszik, más területeken a konferencia-előadások is nagy súllyal esnek a latba. Az Internet RFC-eket már említettük, de ha valaki komolyan készül az előléptetésre, folyóiratcikket publikál. Ennek ugyan nincs értéke a tudományos kommunikációban, de jól mutat a publikációk listáján. A D-Lib Magazine-ra visszautalva: esetleg érdemes lenne az ott publikált kutatási jelentéseket szükség esetén összegyűjteni és kiküldeni szakértői észrevételezésre azt igazolandó, hogy az online világban is szert lehet tenni elismertségre.

Az olvasók tisztában vannak vele, hogy a nem hagyományos helyeken sok színvonalas anyag található, de a kiadók és a könyvtárosok nem fordítanak elegendő figyelmet erre a kérdésre. Az NSDL projekt azt példázza, hogy nem érdemes túlzott jelentőséget tulajdonítani a lektorálásnak, itt az ideje a szemléletváltásnak.

IRMS, William Y.: Quality control in scholarly publishing on the Web. = Journal of Electronic Publishing, 8. köt. 1. sz. 2002. 19 p. URL: <http://www.press.umich.edu/jep/08-01/arms.html>

(Hegyközi Ilona)

Mennyire elérhetőek a tudományos-műszaki e-folyóiratok; egy vizsgálat eredményei

A felsőoktatási és tudományos könyvtárak egyesülete (ACRL, USA) tudományos és műszaki szekciójának egyik bizottsága (amely a tudományos dokumentumokhoz való tárgyi és bibliográfiai hozzáféréssel foglalkozik) kérdőíves vizsgálatot végzett a weben. Ennek keretében azt kutatták, hogy a lektorált elektronikus tudományos-műszaki folyóiratok jelenlegi kezelési és elérési módszereinek melyek az erősségei és a gyenge pontjai. A vizsgálat főként az olvasószolgálatos könyvtárosok tapasztalatai iránt érdeklődött, egyebek között azzal a céllal, hogy a hozzáférésért felelős (olvasószolgálati, feldolgozó, számítástechnikai és más) részlegek munkatársai között párbeszéd jöjjön létre.

A feldolgozókból és tájékoztató könyvtárosokból álló kutatócsoport a gyakorlati tapasztalatokat áttekintve megállapította, hogy a legtöbb intézmény többféleképpen is hozzáférést enged a teljes szövegű e-folyóiratokhoz, mivel igyekeznek egyensúlyban tartani a használói igényeket a személyzeti, munkaszervezési és helyi bibliográfiai számbavételi lehetőségekkel.

A következő öt *elérési módszert* találták jellemzőnek:

1. A folyóirat elektronikus verziójáról külön bibliográfiai rekord készül a katalógusban (a továbbiakban ezt röviden „külön rekord”-ként említjük).
2. A nyomtatott és az elektronikus verziót közös katalógusrekordban tájazzák fel, oly módon, hogy

a nyomtatott változat rekordját kiegészítik, hozzáírják az URL-t és az elérési pontokat („közös rekord”).

3. Webalapú, hiperhivatkozásokat tartalmazó HTML-jegyzék készül („webjegyzék”).
4. Az aggregátorok webhelyeit használják („aggregátorwebhely”).
5. Adatbázis alapú (dinamikusan generált) HTML-jegyzék készül („adatbázis alapú jegyzék”).

Röviden az előzményekről

Az e-folyóiratokkal kapcsolatos szakirodalom előzetes áttekintése azt mutatta, hogy 1995-ben, amikor Woodward és McKnight az e-folyóiratokhoz való hozzáférést és a bibliográfiai számbavétel kérdéseit tárgyalta cikkében, a ma bevettnek számító megoldások éppen csak kezdtek kialakulni. A MARC 856-os mezője, az URL, a webre kerülés akkoriban kezdett megjelenni. A későbbiekben, a 90-es évek végén kezdtek foglalkozni az AACR2 és a MARC módosításának gondolatával az elektronikus időszaki kiadványok katalogizálásának megoldása érdekében. Vitát váltott ki, hogy az elektronikus folyóiratok (mint a könyvtár által nem birtokolt tételek) szereplése az online katalógusokban nem jelenti-e a katalógusok és a bibliográfiák funkcióinak összemosását, és nem kellene-e inkább más módon, például csatolásokat tartalmazó elektronikus kalauzokban feltárni az e-folyóiratokat. 1999-ben Rich és Rabine a következő ajánlásokat fogalmazta meg:

- egy-egy e-folyóirat webhelyéhez a könyvtár webhelyén többféle csatolást kell létesíteni;
- a könyvtári webhely keresőgépeinek ezeket a folyóiratokat meg kell tudniuk találni; a megjegyzéseket teljességre törekedve kell egységesíteni;
- jól kezelhető és jól működő weboldalakat kell létrehozni.

A. Xu ezt még azzal toldotta meg, hogy lehetőséget kell adni a beszerezni kívánt források előzetes kipróbálására. Baker szerint a távoli felhasználók érdekében az online használatot úgy kell kialakítani, hogy a használók képzésére szinte ne is legyen szükség.

Az egyes könyvtárak formai feltárási gyakorlatával az évek folyamán sok-sok cikk foglalkozott. Felmerült, hogy gondot jelenthet például az e-folyóiratokról való átfogó tájékozódás, ugyanis a Kongresszusi Könyvtár Tárgyszójegyzéke (LCSH) pél-

dául nem tartalmaz „Elektronikus folyóiratok” formai alosztást, ezért az egyes könyvtárak a bibliográfiai leírás más, könyvtáranként eltérő elemeit használják ennek kifejezésére. Az ingyenes e-folyóiratokról szóló alapvető információkat egy felmérés szerint csak a felsőoktatási könyvtárak 50-66 százaléka bocsátja használói rendelkezésére, jöllehet ezeknek a címeknek a felét a nagy referáló-indexelő szolgáltatások rendszeresen feltárják, és közülük néhány már nem is jelenik meg nyomtatásban. A nemzeti bibliográfiai számbavétel-n nyugvó elérés nehézségeit egy norvég cikk mutatta be: 299-féle, 1997-ben regisztrált e-folyóiratcímet próbáltak elérni. 74 címet egyáltalán nem találtak; 53-at megtaláltak ugyan, de azok valószínűleg már megszűntek, ami azt mutatja, hogy a csatolások automatikus ellenőrzése mellett elengedhetetlen a könyvtárosok rendszeres ellenőrző tevékenysége is.

Az e-folyóiratok egyes cikkeinek elérése a hozzáférés következő szintjét jelenti. Bár a cikkek a kiadók szerverein találhatók, az aggregátorok jóvoltából mégis egyetlen interfészen érhetők el. Erről számolt be Moothart cikke 1996-ban (a BIDS Journals Online rendszeréről). Hewett pedig 1997-ben egy konferenciáról adott hírt, ahol ismertették a DECOMATE (DElivery of COpyright MATerials to End-Users) projektet, amely különböző bibliográfiai adatbázisokban való kereséssel biztosította a cikkek teljes szövegeinek visszakeresését. Ugyanezen a konferencián tartott bemutatót a Swets előfizetési ügynökség és az Elsevier Science kiadó egy-egy hasonló vállalkozásáról.

A 90-es évek végén léptek ki a piacra az úgynevezett aggregátor-adatbázisok (ilyenek az EBSCOHost, a Lexis-Nexis, az ABI/Inform). Riemer megállapítása szerint ezek legnagyobb előnye abban áll, hogy sok könyvtár számára hozzáférést biztosítanak az adott könyvtár által korábban nem birtokolt folyóiratcímekhez, mégpedig elérhető áron. Az elemzők főleg azt találták hátrányosnak, hogy a forgalmazók gyakran változtatják az adatbázisok tartalmát (egyes folyóiratcímeket elhagynak, másokat felvesznek), nem kiszámítható a feltárás mélysége (referátum vagy teljes szöveg), és a használók rendszeres értesítése sem megoldott. Az új technológiák mellett szükség van a könyvtárosok közötti, valamint a forgalmazók és a könyvtárosok közötti jobb együttműködésre ahhoz, hogy a könyvtárosok biztosítani tudják az e-folyóiratok kívánatos bibliográfiai elérhetőségét.

A felmérés

A megkérdezettek 62 kérdőívet küldtek vissza, közülük hatvanat tudtak értékelni. A válaszoló könyvtárak meglehetősen vegyes csoportot alkottak. A válaszoló könyvtárosok legtöbbje olvasószolgálati és tájékoztató munkakörben dolgozott, de voltak köztük feldolgozók is.

Az intézményekben a tudományos-műszaki e-folyóiratok száma 20-tól „több ezerig” terjedt. Kereskedelmi kiadók és szakmai társaságok folyóiratai egyaránt megtalálhatók voltak. Az intézmények egy része (76,6%) különböző projektek (SPARC, JSTOR) révén is hozzájut e-folyóiratokhoz. Az előfizetések beszerzési forrásai a következők voltak: kiadóktól 81,6%, előfizetési ügynökségtől 71,6%, aggregátortól 78,3%, konzorciumi együttműködés révén 81,6%.

A hozzáférés engedélyezését tekintve is többféle megoldás van használatban: a campusra szóló IP cím szerinti korlátozást mindenki alkalmazta (100%); a használó kapott begépelendő azonosítót és jelszót (45%), a használó kapott előre beírt azonosítót és jelszót (35%), a könyvtárra szóló IP címet használták (18,3%), a könyvtáros írta be az azonosítót a használó helyett (11,6%), kijelölt terminálokat használtak (3,3%).

Az URL-ek ellenőrzése és frissítése az elérési módokhoz igazodik, illetve azokra hárul, akik a szolgáltatásban részt vesznek. A feldolgozók és gyarapítók a bibliográfiai rekordokban, az olvasószolgálatosok a webjegyzékekben, a számítástechnikusok az adatbázis alapú jegyzékekben szereplő csatolásokat fogadják és ellenőrzik többnyire tevékenységük részeként, nem külön feladatként. A könyvtárak nagyon számítanak a használók és a személyzet észrevételeire, jelzéseire; egyes helyeken automatikus csatolás-ellenőrző programokat is működtetnek.

Sikerek és nehézségek

A vizsgálat során nem adatokat gyűjtöttek, hanem a tapasztalatokra és a különböző módszerekkel való elégedettségre voltak kíváncsiak, erősségeire és gyenge pontjaira kérdeztek rá. Az első két – katalógushoz kötődő – módszer jóval elterjedtebb, mint a többi, kivéve a cím szerinti webjegyzékeket.

Az, hogy az intézmények közel 70%-a a munkai igényesebb *külön rekord* mellett döntött, azt mutatja, hogy az e-folyóiratokat a gyűjtemény fontos

részének tekintik, illetve hogy az előfizetések egyre stabilabbá válnak. Kedveli ezt a megoldást: 19,5%; nem kedveli: 80,5%. A fő előny a válaszolók szerint az, hogy a használónak csak a katalógusban kell keresnie. Ez egybecseng azzal a szakmában megfogalmazott általános törekvéssel, hogy mindent (a bibliográfiai rekordtól a teljes szövegig és azon is túl) egyetlen, következetesen szerkesztett információs rendszerben lehessen áttekinteni. A technológia ezt ma holnap már lehetővé teszi. A használók abban látják a nehézségeket, hogy nehezen találják meg a bibliográfiai rekordot (képezni kell a használókat), nem elég gyorsan történik meg az adatok frissítése (ez kiküszöbölhető az olvasószolgálatos és a feldolgozó munkatársak együttműködésével), illetve nem szívesen használják a katalógust (erre nehéz gyógyírt találni).

A *közös rekordot* a válaszadó intézmények majdnem 75%-ában alkalmazták. Kedveli ezt a megoldást 36,4%, nem kedveli a válaszadók több mint fele. A közös rekordokat néhol csak átmenetnek tekintik a végleges, szakszerű feldolgozásig, másutt a korlátozott feldolgozó kapacitás miatt alkalmazzák. A megoldás pozitívuma, hogy mindkét verzió adatai egyetlen rekordban szerepelnek, az összes, előfizetésre vonatkozó információval egyetemben. Itt is megmutatkozik az igény egy átfogó adatbázisra/katalógusra. A megoldás problémái az integrált megközelítésből adódnak: a kétféle állomány eltérései zavaróak lehetnek a használó számára, és a változások nem mindig azonosak a nyomtatott és az e-változatnál.

A *webjegyzékek* jöttek létre legelőször, gondozásukat és frissítésüket többnyire az olvasószolgálatosok látják el. Ezek a jegyzékek az indexek és kalauzok funkcióit látják el, kereshek és böngészhetők; lehetnek tematikus (53,3%), cím szerinti (66,6%) vagy aggregátor/forgalmazó szerinti (43,3%) elrendezésűek. Hasznosak és jól használhatók. A webjegyzékeket a válaszadó intézmények 80%-ában alkalmazták. Ugyanannyian kedvelik ezt a megoldást, mint ahányan nem (45,8%–45,8%). Ezeknek a jegyzékeknek az a legnagyobb erősségük, hogy címek szerint tekinthető át az állomány, ami a személyzet és a használók számára egyaránt könnyebbé teszi a keresést. A bibliográfiai rekordoknál lényegesen egyszerűbben és könnyebben használhatók, viszont nehezen frissíthetők.

Az intézmények több mint fele kapcsolódik valamilyen módon közvetlenül *forgalmazó vagy aggregátor webhelyéhez*. Ezt a megoldást senki sem talál-

ta a legvonzóbbnak. Egyetlen előnyként azt említették, hogy sok könyvtár számára hozzáférést biztosítanak általa nem birtokolt folyóiratcímekhez. Az elutasítás oka az, hogy bármilyen hálózati probléma esetén megszűnik az elérés. Emellett a használók meglehetősen tanácstalannak érzik magukat, nem tudják megállapítani, mely e-folyóiratok érhetők el ténylegesen számukra a kínálatból, hogyan mozogjanak a webhelyen belül, és hogyan tudják megtalálni, amire szükségük van.

Az adatbázis alapú jegyzékeket a válaszadó intézmények megközelítőleg 40%-ában alkalmazzák. Ugyanannyian kedvelik, mint nem. Előnyük az adatok egyszerű frissítése és tárolása. Az adatbázis alapú jegyzékek a legújabb és egyelőre legkevésbé használt megoldást jelentik – ez a módszer még „csiszolódik”, kísérleti stádiumban van. További sorsa attól függ, hogyan fejlődnek az adatbázis alapú alkalmazások (database-driven applications = DDA), a scriptek (PERL) és a MARC rekordok felhasználásai erre a célra.

Következtetések és a kutatás folytatása

Mint az eddigiekből is kitűnt, az elérési módok közül egy-egy könyvtárban többfélét is használnak párhuzamosan, és a feladatokat a könyvtárak olvasószolgálati, feldolgozó és információtechnológiai részlegei osztják meg egymás között. A könyvtárosok a vizsgált öt módszer egyikével sem voltak teljesen elégedettek, bár a webalapú jegyzék, amelyet a legtöbben használtak, valamivel népszerűbb a többinél a tematikus csoportosítási lehetőség miatt.

Bár a válaszadók intézményeinek több mint 70%-a a katalógusrekordokat használta arra, hogy hozzáférést biztosítson az elektronikus folyóiratokhoz, nem ezt jelölték meg kedvelt elérési módszernek. További vizsgálódásra lenne szükség arra nézve, hogy a használók problémái mennyiben adódnak magukból a bibliográfiai rekordokból, és mennyire az adott online katalógus interfészéből.

A válaszolók egyike sem választotta azt a megoldást, hogy kizárólag az aggregátor webhelyéhez létesítsen csatolást. Nem szeretnek ugyanis egyetlen szolgáltatóhelytől függni, ami ráadásul nem is biztosít megfelelő tematikus keresési lehetőséget.

A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a könyvtárosok számára a hatékony hozzáférés kritériumait a használat kényelme, az áttekinthetőség, a rendszeres frissítés, a tárgyi feltárás és az egyszerű üzemeltetés jelenti.

A vizsgálat óta eltelt időben új fejlemények jelentek meg a technológia és a szabványosítás területén (ilyen az OpenURL; a forgalmazók által előállított MARC-szerű adatok és HTML/XML fájlok, amelyek egy-egy könyvtár e-folyóirat-előfizetéseiről adnak képet). További vizsgálódásokra van szükség a különböző elérési módszerek, illetve azok együttes alkalmazásának költség-haszon elemzése, és mindenekelőtt a használói igények területén.

/Perceived successes and failures of science & technology e-journal access: a comparative study. = Science and Technology Librarianship, 2002. 15. p. URL: <http://www.library.ucsb.edu/istl/02-summer/article1.html>

(Hegyközi Ilona)

Lemondjunk-e a nyomtatott folyóiratok megrendeléséről az elektronikus változat javára? Szempontok a döntéshez

A legtöbb felsőoktatási könyvtár szívesen fogadta az elektronikus folyóiratokat, de különböző megfontolások miatt sokan még várnak a nyomtatott változat lemondásával. Most, hogy a kiadók térítést kezdenek szedni a hozzáférésért, a könyvtárak azt kezdik mérlegelni, hogy mit és milyen formátumban szerezzenek be, hiszen egyre kevésbé tudnak több változatot megtartani. A dokumentumok kiválasztásakor alkalmazott aprólékos kritériumok jól alkalmazhatók „ellenkező irányban”, vagyis lemondás esetén is, és ebben a helyzetben minden szempontot alaposan meg kell fontolni.

A szakirodalom szerint a lemondás mérlegelésénél a költségek mellett a tárolási igény, a megőrzés teendői, a használói elvárások és a könyvtár személyzetére háruló feladatok is szerepet játszanak. A gyűjteménnyel kapcsolatos szabályzatok még nem tartalmazzák az elektronikus folyóiratok, az ebből eredő párhuzamosságok stb. problémakörét. Többen megfogalmazták a kiválasztás hagyományos és az elektronikus formátumnál alkalmazandó szempontjait; utóbbiak esetében a következő kritériumok merültek fel: az eszközigeny, az elérés módja, a beszerzés formátuma, a költségstruktúra,